

Halmtak från Björnhovda 1925.

▼ Också på fastlandet var halmtak under en period det vanligaste tak-täckningsmaterialet på ladugårdar. Ebbetorp utanför Kalmar 1925.

Stråttaken är viktiga som genuin faktabank för gamla byggtkniker och har ofta mycket höga kulturhistoriska värden. Stråttaken påverkar också upplevelsen av en kulturmiljö positivt. Det är viktigt både för oss som lever i den och för våra besökare. Säker bidrar stråttaken till att locka turister till Öland. Låt oss hjälpas åt att bevara mångfalden av stråttak i länet!

Stenlada med nylagt vassstak med hång. Övra Segerstad, södra Öland.

VARFÖR LADE MAN STRÅTTAK? HISTORIK

Sjöbod med hång och takkräkor, Stenåsa, Öland.

Stråttak används som en gemensam benämning för vassstak och halmtak. Halmtaken har en lång tradition på landsbygden i Kalmar län. Också vassstak har lagts länge i länet vid vassrika kuster och insjöar. Till skillnad från t ex Skåne, där man också använder vass på sina bostadshus, så är det i vårt län bara på ekonomibyggnader som stråttak har lagts som yttertak. På Öland finns dock exempel på att halm lagts under torvtaket på bostadshuset. Ladugårdar, sjöbodar och ängslador är

tre sorters byggnader som ofta belagts med halm.

När skördemetoderna ändrades kunde man inte använda halm till taktäckning och man övergick till vassstak. Förr var Sverige ett jordbruksland där varje gård producerade sina egna byggnadsmaterial. Ofta hade man också gott om arbetskraft på gården och man kunde göra jobbet själv. Därför blev taken billiga. Halmtaken var hållbara och krävde inga avancerade undertak. Halmen kunde bindas på ett gles regelverk av stänger från den egna skogen. Ursprungligen lades ladutaken med obunden halm som hölls på plats med längre slakor och ibland med stenar i rep. Under 1700-talet blev det vanligare att binda fast halmen med björkvidjor eller halmband. Då spreds metoden över landet från Skåne.

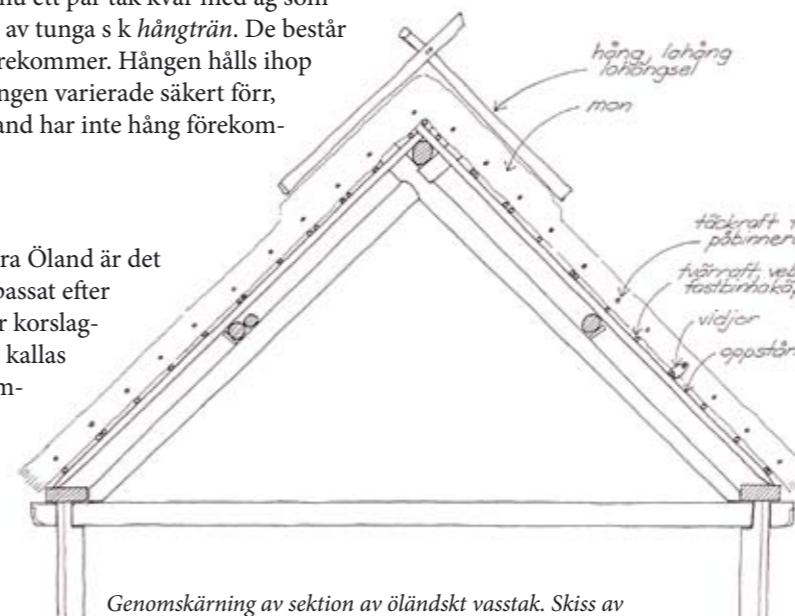
UTVÄNDIGA DELAR

Moning/Ryggning

Idag används råghalm för att skydda den känsliga nocken. Denna del kallas *moning* på Öland och *ryggning* i Småland. Förr användes olika material och man tog vad man hade. Exempel på moningsmaterial är ag, sjögräs (*sjöslak*), mossor, i senare tid eternit och plåt. På norra Öland finns ännu ett par tak kvar med ag som moning. På södra Öland hålls moningen på plats av tunga s k *hångträn*. De består oftast av kliven ek, men även andra lövträslag förekommer. Hången hålls ihop över nocken med trädymlingar i ene. Längden på hången varierade säkert förr, men de var vanligen ca 180-190 cm. På norra Öland har inte hång förekommit, utan moningen hålls på plats med nät.

Lokala skillnader

En karaktäristisk hustyp som finns främst på norra Öland är det s k *krokhuset*. Det rundade, *dösade*, hörnet är anpassat efter stråttakstekniken. Vissa lador främst på Öland har korslagda och figursågade vindskivor vid taknocken. De kallas takkräkor, skateskräkor eller skatepinnar. Utformningen skilde sig förr från olika delar av Öland. I de sex nordligaste socknarna på Öland lät man ibland ståltråden som halmen bands med gå igenom vindskivorna. Takytor lagda i etapper var en lokal variant på norra Öland.

Genomsnitt av sektion av öländskt vassstak. Skiss av Gunnar Henriksson ur boken Skiftesverk i Sverige, 1996.

Ängslada med halmtak, bundet i åsar som vilar mellan gavelröstets stockar. Stångsmåla, Vissefjärda, Småland.

Högsulelada med raveltak i Törnbotten, Öland. Högsulan har på öländskt vis trätts igenom tvärbandet.

INVÄNDIGA DELAR

På Öland finns huvudsakligen tre olika typer av bevarade undertak till stråttaken:

1. Det äldsta, raveltaket, består av ett rutnät av smala hasselkäppar och kraftigare uppstående sparrar med glesa mellanrum. Om du har ett sådant tak kan du vara ganska säker på att det är gammalt.
2. Sparrtaket, med sparrar saxade upptill, och en ås överst, *kroppåsen*, liggande i krysset. Sparrar och åsar är oftast av naturliga granslanor, runda och barkade, men kan också vara av olika lövträslag.

3. Det modernare undertaket. Här har man använt sågat virke i stället för naturliga slakor både som uppstående spant och till liggande smalare läkt.

Den utrotningshotade högsulekonstruktionen

Högsulekonstruktionen är intimt förknippad med stråttak och skiftesverk. Högsulan är en bärande stolpe som går från golvet upp till taknocken. Den öländska högsulan är unikt utformad. Här finns idag bara drygt 20 stycken kvar. Högsulor finns också i andra delar av Sverige och världen, t ex på Gotland och i Halland, men inte utförda på samma sätt som på Öland. Har du en komplett eller delar av en högsulekonstruktion i din lada så är den ett sista minne från en mycket älderdomlig byggnadsteknik, kanske med anor ända från järnåldern.

Vassstak lagt i etapper med raka kanter, en utrotningshotad metod. Horns kungsgård, norra Öland.

Ett för norra Öland karaktäristiskt krokhus med rundat, "dösad", hushörna. Moning med nät. Vedborm, Högby socken.

Exempel på sjöbod med hål i vindskivan för fäste av binderaften. Sjöbod i Horn, Högby socken, norra Öland.

Under ett plåttak kan man hitta resterna av ett bevarat raveltak. Övetorp, Algotrum.

Olika längder på vassen sorteras och används på olika delar av taket.

UNDERHÅLL, SKÖTSEL OCH RENOVERING

Idag räknar man med att ett vasstak håller i 40-60 år och ett halmtak i 25-45 år. En förutsättning är att man fyller på med råghalm på nocken, moningen/ryggningen, vart 5-7:e år. Mossa måste inte krattas av. När binderaften syns på utsidan av den slitna takytan är det ett tecken på att det är dags att halvsula eller lägga om taket.

- Börja med att dokumentera ditt tak genom att fotografera det. Leta efter spår av äldre byggdelar och gamla metoder; t ex vidjor som användes att binda med. Leta efter unika särdrag i just din byggnad. Består det översta skiftet under moningen av halm, vikt över nocken, i stället för vass? Var också uppmärksam på om taket består av flera skikt. Då kan det understa vara halm som odlats i mitten av 1800-talet. Ibland gör man bedömningen av kulturhistoriska skäl att låta de gamla taken ligga kvar och täcka med nytt material ovanpå, sko eller halvsula takytan. Ta gärna hjälp av en byggnadsantikvarisk expert. Leta efter gamla foton som kan ge ledtrådar om längd på häng, vindskivor, takkråkor mm. Fråga runt om olika årtal som hänger ihop med gården och takomläggningar.

- Om du väljer att söka byggnadsvårdsbidrag från länsstyrelsen för att genomföra renoveringen, får inga åtgärder påbörjas innan skriftligt beslut kommit. Ju bättre förberedd en bidragsansökan till Länsstyrelsen är ju lättare går handläggningen.

- Se över undertaket. Skadade delar lagas eller nyttillverkas likadana som de befintliga.

- Man kan skörda egen vass, men för taktäckning måste alla vasstrån vara lika gamla då de skördas. Det går också att importera vass.

- Använd smala hasselkäppar som binderaft i de flesta fall, åtminstone då det rör sig om någon form av äldre undertak. Lokalt skördad och färsk hassel är att föredra. Som andra alternativ kan någon form av Salix användas. Järntråd som binderaft används på lador eller sjöbodan med hål i vindskivan, för att hålla liv i den traditionen. Om undertaket består av moderna sågade läkt kan man också överväga att använda järntråd som binderaft. När det gäller hembygdsgårdar och andra gårdar av mycket högt kulturhistoriskt värde ska vassen bindas fast i underraftern i stället för att skruvas in i den.

- Till moning används råghalm eller ag.

- På södra Öland skall hängen i de flesta fall vara ca 180 cm lång då detta var vanligast förr. Hängen måste gå ner så långt på takytan att den täcker den översta binderaften. På norra Öland bör inte häng användas utan i stället nät.

- Takets tjocklek på ekonomibygnader var förr ca 20 cm, men är idag ofta 30 cm.

- Vindskivor, vattbräden och andra täckbräden kan vara individuellt formade efter den lokala snickaren eller hantverkaren. Bevara dessa särdrag, reparera, laga eller tillverka nytt efter modell från befintligt utseende.

- Om det finns eller funnits takkråkor bör de antingen få behålla sin individuella form, eller göras efter lokal förebild.

Vasstak under pågående läggning. Föra, norra Öland.

Hinkar med handtäljda enepinnar som ska hålla ihop hängen samt hång innan de sätts upp på taket.

Hembygdsgårdarna ska kunna fungera som referensobjekt i sin trakt, så att man ska kunna se hur gamla byggtekniker, såsom t ex stråtak, utfördes förr i tiden. Eftersom det idag är få yrkesmän som lägger alla vasstak uppstår en likriktning där unika lokala särarter försvinner. Det är därför viktigt att gamla stråtak som finns på hembygdsgårdar idag dokumenteras noga, och om man hittar lokala särarter i bygden kanske något av detta kan återinföras också på hembygdsgården, eller i alla fall visas upp i informationsmaterial.

LÄNSMUSEETS BYGGNADSANTIKVARIER: 0480 - 45 13 00

BEYGGELSEENHETEN LÄNSMUSEET: www.kalmarlansmuseum.se/byggnadsvard

STOR FOTODATABAS MED ÄLDRE BILDER: www.kalmarlansmuseum.se

ANSÖKAN OM BYGGNADSVÅRDSBIDRAG: Länsstyrelsen Kalmar 0480 - 010-223 80 00

INFORMATION OM BIDRAGEN FINNS PÅ: www.lansstyrelsen.se

Litteraturltips

Skiftesverk i Sverige av Gunnar Henriksson, Byggeforskningsrådet 1996.

Artikel Öländska stråtak av Anders Nilsson, ur ÖLANDS-perspektiv.

Artikel Stråtak av Eje Arén, ur Kulturminnesvård 4:84.

Artikel Halmtak och taktäckning i Kalmar län, en kulturhistorisk undersökning av Karl Mattisson, ur Kalmar län årsbok 1960.

Artikel Taktäckning av Evert Johansson, ur Algutsrum en sockenbeskrivning 1985.

Foto
Samtliga fotografier Kalmar läns museum.

Framsidesbild
Framsidas bild föreställer ölandsgård i Övetorp, Algutsrum.

Länsstyrelsen
Kalmar län

STRÅTAK

vasstak och halmtak på Öland och i Kalmar län